

Katarzyna Wróbel

Symbol jako narzędzie współczesnej polityki w aspekcie propagandy politycznej

Acta Scientifica Academiae Ostroviensis nr 20, 5-13

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katarzyna Wróbel

SYMBOL JAKO NARZĘDZIE WSPÓŁCZESNEJ POLITYKI W ASPEKCIE PROPAGANDY POLITYCZNEJ

Geneza symbolu jest tak zamierzczła jak cywilizacja, stąd jego wkład i znaczenie w licznych pracach na temat teorii kultury. Symbole zawierają w sobie dwie funkcje: komunikatywną i znaczeniową. Nie tylko odsyłają nas do znaczenia czegoś innego, ale reprezentują to znaczenie. Stąd należy wnioskować, że nie można projektować lub wymyślać symboli; „są one zakorzenione w praprzyczynie ludzkiego doświadczenia zbiorowego”¹. Nasze czasy sprzyjają obrazom; bodźce wizualne, które dostarczane są poprzez media, ale nie mają one tego samego nośnika znaczeniowego, co symbol, ponieważ pełnią w większości „funkcję użytkową, służąc informacji, rozrywce lub reklamie”². Jest jednak pewna kategoria przekazu, która wykorzystuje komunikatywną i znaczeniową funkcję symbolu. Jest to szeroko rozumiany język polityki, szczególnie użyteczny w świecie marketingu politycznego.

Politycy odwołują się do warstwy symbolicznej i rzeczywistości symbolicznej w wypowiedziach, programach politycznych, kampaniach i wszelkich formach komunikowania z elektoratem. Często w swoich informacjach sięgają do warstwy symbolicznej. Aby dowieść słuszności założonego stwierdzenia, należy przybliżyć pojęcie symbolu w ujęciu badawczym i jego rolę w polityce na wybranych przykładach. Termin „symbol” jest bowiem wieloznaczny; symbol rozumiemy zarówno jako znak typu (flaga, herb, litera, cyfra), jak i jest to „pojęcie, wyobrażenie, przeżycie związane z jakimś wewnętrznym stosunkiem (współbrzmiające, kojarzące się, mające wspólny rytm) z innym przedmiotem, pojęciem.”³ Słowo „symbol” jest niejednoznaczne. Mówi się o symbolach w sztuce, religii, w poezji, prozie, logice, chemii, fizyce, o symbolicznym

¹ M. Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i legendach*, Znak, Kraków 1994, s. 24.

² Tamże, s. 22.

³ Wł. Kopaliński, *Słownik symboli*, Rytm, Warszawa 2001, s. 5.

wymiarze Euro w procesach globalizacji, o symbolach władzy – podobne przykłady analizy symboli można by mnożyć.

E. Cassirer twierdzi, że człowiek to *animal symbolicum*, czyli w odróżnieniu od innych gatunków władający symbolami⁴. Celem tego jest przedstawienie roli symboli w polityce poprzez wyodrębnienie obszaru symboli w kulturze politycznej i przedstawienie percepcji symbolu poprzez narzędzie, jakim jest propaganda, a ściślej domena propagandy politycznej.

Symbole „według jednych uchodzą za rzeczy (...), według innych za zdarzenia i rzeczy⁵”, jako funkcje spełniane przez znaki aż po elementy politycznej przestrzeni komunikacyjnej⁶. Zamierzam przedstawić wycinek badań nad interesującym nas zagadnieniem na gruncie polskim i jego analizę w oparciu o myśl naukową innych systemów demokratycznych, a także różne nurty myśli naukowej dotyczące szeroko pojmowanego pojęcia symbolu.

Istotą funkcjonowania społeczeństwa jest komunikacja. Badania nad komunikowaniem opisywane są szeroko w literaturze anglojęzycznej, u Turnera pojawia się rola symbolu w integracji społecznej poprzez jego trzy podstawowe wymiary:

- egzegetyczny, (czyli wyjaśniony przez użytkowników symbolu),
- operacyjny (może stanowić narzędzie np. integracji, konfliktu, manipulacji),
- pozycyjny (znaczenie odczytywane jest w relacji z innymi symbolami).⁷

Jest on podstawowym składnikiem kodów i subkodów danych społeczności, jednak wymaga zrozumienia wieloracyjności znaczeń „symbolu” i przedmiotu „symbolizowanego”; zakres oddziaływania symbolu (obok pojęcia znaku) należy do najważniejszych narzędzi analitycznych i teoretycznych w badaniach społecznych. Wiadomym jest, że komunikacja społeczna opiera się nie tylko na mechanizmach przyczynowo skutkowych, ale i nie mniej ważnych elementach

⁴ *Symboliczna teoria kultury* (w:) Cassirer E.(1971), *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Warszawa.

⁵ J. Pelc (1984), *Wstęp do semiotyki*, Warszawa, s. 176.

⁶ S. J. Rittel, *Symbol w politycznej przestrzeni komunikacyjnej*, Phenomena, Kielce 2004, (w druku).

⁷ Op.cit, s. 362.

znaczeniowych. Komunikowanie się w polityce, to cały szereg zabiegów i technik służących pozyskaniu poparcia dla danego ugrupowania, czy lidera.

Sposób ujęcia relacji pomiędzy symbolem a polityką jest uzależniony od definicji kilku elementarnych pojęć. Są nimi wspomniane pojęcia komunikacji społecznej, kultury politycznej, polityki (tu też mamy do czynienia z wyłonieniem symbolu jako instrumentu władzy), oraz istoty komunikacji poprzez symbole w społeczności od liderów ugrupowań poprzez aktywistów, sympatyków, aż po odbiorców w skali lokalnej. Jeśli przyjmujemy punkt widzenia Lasswella (wg którego symbol jest instrumentem władzy), to należy badać nie tylko nadawców, ale także odbiorców komunikatu oraz kanał, którym dany komunikat jest przesyłany.

Zatem istotnym problemem badawczym jest analiza procesów symbolicznych i ich przełożenie na język polityki jako narzędzie oddziaływania na potencjalny elektorat, poprzez odpowiednio wyselekcjonowany i opracowany marketing polityczny wpływ na podświadomość (rzeczywistość symboliczną) obywateli. Przyjmując dwoistość rozumienia i wykorzystania symbolu zdefiniujemy pojęcie propagandy.

Termin propaganda (z łaciny *propagandus* – przeznaczony do rozpowszechniania), należy rozumieć jako „świadome oddziaływanie na odbiorcę (jednostkę, zbiorowość) poprzez systematyczne rozpowszechnianie określonych poglądów, idei, haseł za pomocą środków perswazji intelektualnej i emocjonalnej (np. symboli, gestów, słów, skojarzeń) w celu pozyskania zwolenników i nakłonienie ich do zachowań pożądanых z punktu widzenia nadawcy przekazu propagandowego”⁸. Propaganda, jako świadome operowanie środkami przekazu (obraz, druk, mowa), rozwinęła się dopiero w nowoczesnym społeczeństwie wraz ze wzrostem znaczenia opinii publicznej i środków masowego przekazu.

Szczególne znaczenie propaganda odgrywa w sferze polityki (propaganda polityczna), stając się narzędziem walki wyborczej (parlamentarnej i pozaparlamentarnej), wywierania nacisku, kontroli

⁸ Publikacja multimedialna <wiem.onet.pl/wiem/oofoba4.html> Hasło opracowano na podstawie Słownika Encyklopedycznego Edukacja Obywatelska, Wydawnictwa Europa. Autorzy: Roman Smolski, Marek Smolski, Elżbieta Helena Stadtmüller. 1999.

i podporządkowania mas społecznych siłom rządzącym lub dążącym do przejęcia władzy.

W mediach, jak i w przekazie bezpośrednim - jednym z zadań propagandy jest osłabienie rywala politycznego. W państwach demokratycznych nie ma bowiem narzuconej przez rząd jedynie słusznej i obowiązującej ideologii, a propaganda rządowa konkuruje z propagandą innych opozycyjnych ugrupowań, poprzez dostęp do informacji z wielu źródeł i ośrodków, do których odbiorca ma dostęp. Konkurencja między różnymi źródłami informacji sprzyja stosowaniu różnych technik manipulacji⁹, między innymi poprzez umiejętne wkomponowanie w komunikat symboliki, która ma za zadanie oddziaływać na szerszą grupę odbiorców.

Elementem i niezbędnym narzędziem propagandy jest manipulacja. Manipulacja, w znaczeniu tu zasadnym, to selekcja faktów, czyli fragmentacja (najstarsza i najprostsza metoda, technika propagandy-przedstawiane są tylko fakty sprzyjające manipulantowi). Symbole kolektywne¹⁰ są silnie nacechowane pozytywnie lub negatywnie, co daje im ogromną rangę – wyraźnie manifestują wartości danej kultury, a ponieważ bardzo często występują w formie znaków czy ikon, mają szerokie zastosowanie w polityce jako oznaczony (dodatnio lud ujemnie) środek przekazu.

Przyjęłam zatem tezę, iż wartość symboliczna stanowi oparcie dla politycznej.

Aby wyjaśnić tę ścisłą zależność, należy przedstawić związek między teorią semiotyki¹¹, a prezentowaniem symboli w języku propagandy politycznej.

Ernst Cassirer symbol traktuje jako „klucz do natury człowieka”¹². W tym ujęciu wykorzystanie symbolu może zbliżyć polityka do elektoratu poprzez użycie tych znaczeń, które będą nawiązywać do wspólnej płaszczyzny w systemie wartości nadawcy i odbiorcy. Więcej, próbują operować symboliką w nowym wymiarze - jako narzędziem

⁹ Tamże.

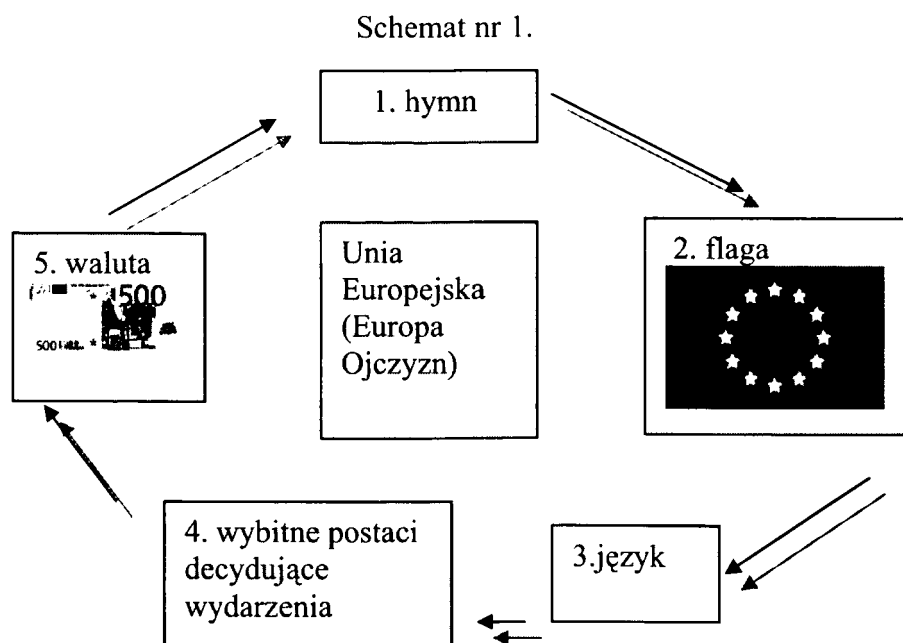
¹⁰ Termin używany zamiennie ze „słowami sztandarowymi” (patrz: W. Pisarek, *Słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków 2002).

¹¹ J. Pelc, *Wstęp do semiotyki*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1984, s.163.

¹² E. Cassirer, *Esej o człowieku, Wstęp do filozofii kultury*, Czytelnik, Warszawa 1977, s. 77- 83.

określającym tożsamość w ramach prezentacji np. symbole polskości i ich prezentacji w ramach poszerzenia UE.

Polityka ma bowiem tendencję do instrumentalnego traktowania idei, symboli dla uzyskania zamierzonych wyników. W ramach globalizacji, symbole narodowe i unijne nabierają znaczenia w identyfikacji narodowej i w kształtowaniu wizerunku Polski na arenie międzynarodowej. Przykładem tego powiązania jest pojęcie „ojczyzny ideologicznej”¹³, która obejmuje ogół postaw i korelatów odnoszących się do „wspólnej narodowej zbiorowości zasobu symboli przestrzennych, artystycznych, ideologicznych i religijnych uważanych za wytwór i dziedzictwo grupy”¹⁴. Interpretacja w tym kontekście symboli unijnych, jako budowanie zbiorowej tożsamości ukazuje symbole, które w procesie semiozy stają się symbolami globalnymi. Aby dostrzec, jak dalece symbole wniknęły do polityki dokonałam ich podziału (por. schemat 1).

Źródło: Opracowanie własne

¹³ S. Ossowski, *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny i inne studia* (w:) A. Kłosowska, *Socjologia kultury*, PWN, Warszawa 1981, s. 556.

¹⁴ Op.cit., s. 556.

1. Symbol akustyczny to hymn, którym w 1972 roku stała się „Oda do” z IX Symfonii Ludwiga van Beethovena w aranżacji Herberta von Karajana.
2. Symbol wizualny (ruchomy); symbol przejęty od Rady Europy 12 żółtych gwiazd na błękitnym tle system symboliczny tzw. „euromowa” np.: przedimek „euro”- eurosceptyk, eurobarometr, eurokrata, euronurt.
3. Funkcja symboliczna np.: Dzień Europy to 9 maja (na pamiątkę ogłoszenia w 1950 roku planu Schumana, dającego początek integracji w kierunku UE).
4. Euro jako wspólna jednostka monetarna – symbol i gwarancja integracji i stabilizacji.

Obserwując przekazy medialne, wypełnione prezentacją powyższych symboli nie sposób nie dostrzec ich znaczenia w procesach politycznych i społecznych. Ten sposób prezentacji politycznej ma jeszcze jeden ważny wymiar. Michael Fleischer zauważył, że przy stosowaniu symboli kolektywnych nie chodzi o ich zgodność z faktami lub o logicznie spójne argumentacje, lecz „o zgodność z interdyskursem i z jego systemem semantyzacji. Kto lepiej spełni aktualne ukierunkowanie manifestacji interdyskursu w wypowiedzi ma zapewnione pozytywne echo i kulturowe powodzenie.”¹⁵ Podobnie w przypadku języka polityki, jednym z podstawowych mechanizmów propagandy jest „bezalternatywny odbiór”¹⁶, który jest niezbędny dla efektywnej propagandy. By tekst był całkowicie jednoznaczny, konieczne jest stosowanie symboli homogennych, w przeciwnym razie wypowiedź może być mglista, a tym samym wieloznaczna. Tak więc symbole kolektywne mogą być wykorzystywane, aby „zapewnić komunikatywność w obrębie Interdyskursu i umożliwiającym manipulacje (także za pomocą własnego dyskursu)”¹⁷. Jan Nowak Jeziorański zauważa jednak, że „nie należy przesadzać z symboliką Unii Europejskiej. Akcesja do zjednoczonej Europy jest wydarzeniem epokowym, jednak niższej rangi niż odzyskanie niepodległości. Świątowanie rozszerzenia UE trzeba ponadto

¹⁵ M. Fleischer, *Polska symbolika kolektywna*, Wrocław 2003, s. 27-33.

¹⁶ J. Mazurek, *Informacja społeczna i propaganda*, Warszawa 1979.

¹⁷ M. Fleischer, op.cit., s. 41.

dostosować do nastrojów społecznych, które przy tak wielkim bezrobociu i ubóstwie nie mogą być optymistyczne. Nie wolno niczego narzucać. Nachalna unijna propaganda nie chwyci i wywoła raczej niechęć. Poczucia wspólnoty europejskiej nie można zadekretować, ono musi się rozwijać. Nie mówiąc już o europejskim patriotyzmie”¹⁸.

Ze stanowiskiem tym koresponduje stanowisko cytowanego uprzednio M. Fleischera zakładające, że identyczność odbioru symboli ogranicza możliwość manipulacji. Recepcja symboli, jak wynika ze schematu nr 1, może być wyrażana w formie werbalnej i wówczas symbole abstrakcyjne mogą być wyrażane poprzez tzw. słowa sztandarowe. Zdaniem prof. Walerego Pisarka „słowa sztandarowe” jako nazwy „tego, co najważniejsze”¹⁹ dotyczą problematyki symboli politycznych ze względu na ich wartość w mowie, języku, kulturze. Są to słowa typu: *ojczyzna*, *Europa*, *tolerancja*, a ostatnio: *globalizm* czy *integracja* oraz wyrażenie: *wartości chrześcijańskie*. Więcej, te same symbole w różnych dyskursach są odbierane jako miranda (godne podziwu, a więc dobre, mądre, piękne)²⁰ lub kondemnanda (są symbolami tego, co niedobre brzydkie, niesłuszne i niepożądane)²¹. Dobrym przykładem symbolu kolektywnego jest „integracja europejska” w kampaniach przed wstąpieniem do UE. Przez zwolenników zjednoczonej Europy odbierany jako symbol wolności, demokracji, a przez ugrupowania eurosceptyków jako symbol zniewolenia, utraty tożsamości. Jednak należy pamiętać, że „Unia nie planuje nikomu ani świąt, ani imienin, nie jest molochem, który urządzi nam całe życie od świtu do nocy i wkroczy w każdą dziedzinę, a zwłaszcza dziedzinę symboliki narodowej. I wcale Polacy nie muszą o to walczyć, bo nie brak w Europie narodów równie przywiązanych do swoich flag, hymnów i ważnych symboli. A więc święta się nie zmienia, tyle, że dojdzie 9 maja rocznica podpisania traktatu rzymskiego; będziemy też mieli dodatkowy hymn - fragment "Ody do radości" z IX Symfonii Beethovena oraz błękitną flagę z gwiazdami (symbol maryjny, jak upierają się katolicy - czyż Unii nie stworzyli ojcowie Europy - de Gaasperi, Schuman, Adenauer - wszyscy chadecy?). Na uroczystościach europejskich, kiedy

¹⁸ J. Nowak Jeziorański, *Nasz wybór* (w:) „Tygodnik Powszechny” nr 18, 2 maja, s. 4.

¹⁹ W. Pisarek, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Universitas, Kraków 2002, s. 11.

²⁰ Op.cit. s. 15.

²¹ Tamże, s. 15.

orkiestra wykonuje "Odeę do radości", widziałem, że publiczność wstaje z miejsc, tak jak przy hymnach narodowych. Ale oczywiście ani Francuzom nie przychodzi do głowy, by zmieniać Marsylianę, ani Brytyjczycy nie zrezygnują z "Boże, chroń Królową", ani my z Mazurka Dąbrowskiego i "szablą odbierzemy"²². Jest to wypowiedź potwierdzająca założenie, że symbole poprzez ich wyrazistość i nacechowanie emocjonalne są podstawowym składnikiem języka polityki.

Porównanie warstwy symbolicznej i politycznej przedstawia różne ujęcia i relacje pomiędzy symbolem a manipulacją polityczną, wątpliwości budzi jednak poziom „kompetencji symbolicznej” uczestników życia politycznego, wśród których manipulowanie tymi samymi symbolami jako np. narzędziem identyfikacji (np. poprzez używanie barw narodowych jako deseni na krawacie) jest przejawem procesu zmiany tego, co symboliczne w polspolite. Powszechnie odbierane jest przeświadczenie, że symbol i odwoływanie się do patosu często pozwala ukryć prawdziwe pobudki i niekompetencję „nosicieli symboli²³”, natomiast brak obiektywizmu u sporej grupy odbiorców i szum informacyjny celowo wywoływany przez niektóre ugrupowania w mediach pozwala przypuszczać, iż percepcja symboli jest bardzo różna nawet w polu jednego ugrupowania, co praktycznie uniemożliwia identyczność ich odbioru i odbiera symbolom ich dotychczasowe znaczenie dając możliwość manipulowania symbolami. Poniższy schemat przedstawia pewien zarysowany w niniejszej pracy podział symboli.

Schemat nr 2.

	POLSKA	UNIA EUROPEJSKA
Symbole	autonomiczne	globalne
Propaganda	identyfikacja	popularyzacja

Źródło: Opracowanie własne

²² M. Ostrowski, *Jak Unia nas urządzi* (w:) „Polityka” nr 14/2003 (2395).

²³ Wyrażenie autorki, jako że politycy w swych postawach i relacjach odwołują się do sfery symbolicznej, co nie zawsze oznacza w praktyce, że „wnoszą pewne wartości”.

Indukcja relacji pomiędzy symbolem, polityką a propagandą ukazuje, iż dwuaspektowość każdego symbolu w systemach totalitarnych, ale także w obszarze populistycznych oddziaływań, wywiera nacisk poprzez przedstawianie danej ideologii za pomocą „jedynie słusznej interpretacji” lub sprowadza symbol do jednego wymiaru, jednego aspektu. Innymi słowy jest to symbol skonkretyzowany i mamy z nim do czynienia, gdy człowiek identyfikuje własną godność i wartość kulturową z przynależnością²⁴, co może doprowadzić do antagonizmu i jest wykorzystywane przez psychopatycznych przywódców w ideologii terroryzmu, który stał się przyczyną załamania poczucia światowego bezpieczeństwa. Jest to dowód na potrzebę badania systemu symboli różnych ugrupowań i narodów, aby bezmyślne ich beczeszczenie nie powodowało uruchamiania mechanizmów przemocy i autodestrukcji w imię walki o własną tożsamość. Media służą propagandzie, między innymi poprzez tendencyjne lub zbyt subiektywne przedstawianie konfliktów (przykład wojny w Czeczenii, przygotowań do okupacji Iraku), zbytnie uproszczenie problematyki i przedstawianie rzeczywistości symbolicznej w jednym wymiarze lub zupełne przemilczenie pewnej problematyki. Stanowi to dowód na to, jak ważna jest analiza wartości w wymiarze symbolicznym.

²⁴ A. J. Nowak, *Wolność, manipulacja, kierownictwo*, Wrocław 1992, s. 35-38.